

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 347.151:179.7

DOI <https://doi.org/10.32838/TNU-2707-0581/2020.5/01>

Запорожченко А.О.

Національний університет «Одеська юридична академія»

Шевченко Т.В.

Одеський національний політехнічний університет

СФЕРИ ТА НАПРЯМИ БІОЮРИСПРУДЕНЦІЇ

Статтю присвячено дослідженню архітектури біоюриспруденції. Розглянуто структуру біоюриспруденції за Р. Токарчиком та С. Стеценком. Запропоновано систему біоюриспруденції, що складається з трьох блоків: біоеколого-правового, етико-філософського і біомедико-правового. Біоеколого-правовий блок взаємодіє з біоправом і спрямований на вироблення концепцій щодо охорони життя людини як вищої біосоціальної цінності, але в контексті взаємодії людини з навколишнім середовищем (біосом). Етико-філософський блок формує концепції, що наближаються до ідеальної моделі захисту прав людини у цій галузі та сприяють знаходженню шляхів вирішення виниклих правових проблем із погляду моралі. Біомедико-правовий блок представлений у вигляді науково-дослідницького напрямку правової біомедицини, що складається з правової пеританатології, правової соматології і правової танатології. Саме цей блок є найоб'ємнішим за змістом і спрямований виключно на правові аспекти, пов'язані з пеританатологічними, соматичними і танатологічними правами людини. Біоюриспруденція із цієї позиції виступає як реляційний субстрат правової танатології, правової пеританатології та правової соматології як системних утворень. Установлено, що правова біомедицина включає у себе три науково-дослідні галузі, які можуть претендувати на статус наукових напрямів: правову пеританатологію, правову соматологію, правову танатологію. Виявлено, що, згідно з критерієм об'єктивної заданості, об'єктом наукового пізнання може бути життя людини у цілому (правова біомедицина), а відповідно до критерію суб'єктивної заданості, можуть бути виокремлені пеританатологічний, соматичний та танатологічний ракурси розгляду життя людини. Наостанок доведено, що характерною рисою біоюриспруденції є дуалізм об'єктів – це життя людини та життя живої природи.

Ключеві слова: біоюриспруденція, правова танатологія, правова пеританатологія, правова соматологія.

Постановка проблеми. Нині прослідковується зростання значимості наукознавчих та концептуальних проблем біоюриспруденції та її наукових напрямів. Їх актуальність зумовлюється не тільки «тісним зв'язком» із найважливішими, надзвичайно дискусійними та новітніми в українській юридичній науці проблемами, а й істотно загрожується з огляду на невідкладність утілення відповідної трансформації правової системи країни, що вимагає поглибленого теоретичного аналізу означеної проблематики. У зв'язку із цим наукове розуміння предмета біоюриспруденції та її наукових напрямів впливає на правильність

оцінки її практико-прикладного та пізнавального значення як науки.

Підкреслимо, що актуальність теми дослідження пов'язана з відсутністю у вітчизняному правознавстві монографічних праць, окрім праць А.О. Запорожченко, із наукознавчих питань біоюриспруденції, що стає істотною перешкодою на шляху активізації прикладних біомедико-правових досліджень. Нині є потреба у розробленні теорії біоюриспруденції, зокрема підготовки на засадах узагальнення попередніх наукових здобутків, доктринального монографічного дослідження, в якому була б прослідкована цілісність

фундаментальної структури сфери знань щодо експлікації біологічних основ права у його біоцентричному вираженні, генезисі, у контексті його соціальних зв'язків. Таким чином, існує запит у наукових розвідках загальнотеоретичних проблем біоюриспруденції. Недостатнє розроблення деяких проблем у цій царині або навіть їх відсутність, наявність суперечливих концептуальних підходів до їх розв'язання, необхідність їх переосмислення під кутом зору нових світових та вітчизняних реалій значною мірою зумовили вибір теми дослідження.

Біоюриспруденція – це звільнення юридичних досліджень від догматизованості стереотипів правового мислення, звернення до досягнень біомедицини, традицій, норм правової спадщини з метою переосмислення біологічної та соціальної сутності людини в умовах нового часу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науково-теоретичною базою дослідження стали праці вітчизняних та зарубіжних фахівців із теорії держави та права, серед яких: В. Галай, М. Дамірлі, О. Капінус, Д. Кобяков, Н. Козюбра, Н. Крилова, С. Липень, В. Нерсесянц, Ю. Оборотов, А. Попович, П. Рабінович, Г. Романовський, Е. Садовська, І. Сенюта, А. Тихомиров, Б. Юдін та ін. Основу наукових підходів до формування концептуальних засад роботи становили роботи С. Стеценка, О. Мережка, В. Плавича, Р. Токарчика.

Відзначимо, що окремі аспекти біоюриспруденції (у межах загальнотеоретичної юриспруденції) були відображені у дослідженнях зазначених вище авторів. Натомість наше дослідження присвячено глибшому та всебічному розумінню архітекtonіки біоюриспруденції. З огляду на це, дане дослідження органічно доповнює наявні напрацювання, а існування праць указаних авторів не позбавляє його актуальності.

Постановка завдання. Загальновідомо, що біомедичне пізнання права, яке дає уявлення про еволюцію біологічної сутності людини, впливає на антропологічний вимір людини та несе на собі відбиток визначення початку, закінчення та меж такого права, як право на життя. Однак виконання цієї пізнавальної функції значною мірою зумовлене тим, наскільки ефективно розв'язується наукою завдання розроблення власних епістемологічних проблем. Саме це дослідження буде присвячено архітектоніці біоюриспруденції як нового напрямку сучасної правової науки, яка займається вивченням життя людини як ключової біосоціальної цінності, в якій першоосновою стає життя людини як базової аксіологічної величини,

з якої випливають, як наслідок, її права, свободи та законні інтереси. Завдання широкого використання евристичних можливостей біоюриспруденції цілком корелює змінам, що відбуваються у світі біо- та нанотехнологій.

Це дослідження є відображенням творчого пошуку на шляху розбудови архітектоніки біоюриспруденції через призму експлікації біологічних основ права у його біоцентричному вираженні, переосмисленні змін у біологічній та соціальній природі людини, що відбуваються під тиском досягнень у сфері біотехнологій. На цьому тлі відбулося зближення не лише теорії права та медичного права, а й філософії права, соціології права, біоетики та біомедицини, що відзначилося націленістю на вдосконалення мови права, переоцінки правової природи людини та зміни правового мислення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Визначення дисциплінарної структури біоюриспруденції має враховувати, по-перше, об'єктивні витоки як напрям до всебічного вивчення предмета біоюриспруденції та суб'єктивні цілі дослідника, а по-друге, – множинність та багаторівневість класифікацій процедур, за допомогою яких здійснено розчленування дисциплінарної організації наукового знання, зумовленого наявністю в одному і тому ж системному об'єкті великого різноманіття реальних структур та ієрархічних рівнів [1, с. 174].

Перші спроби збудувати трьохблокову структуру біоюриспруденції належать професору Р. Токарчику. Він аргументує структуру системи біоюриспруденції так: життя людини визначається деякими природними кроками, які включають народження, статеве дозрівання і старість, що закінчується смертю. Кожен із цих кроків зумовлює різні морально-етичні та правові проблеми. Р. Токарчиком визначено три окремі блоки: біогенезис (biojusegeneze – правовий біогенез), біостерапію (biojusterapie – правова біотерапія) і біостанатологію (biojustanatologie – правова танатологія) [2].

Біогенезис займається науковим розв'язанням проблем, котрі пов'язані з визначенням початку людського життя, що призводить до звернення до надбань та цінностей різних культур і релігій. Обговорення належного статусу ембріона та плоду людини фокусується на низці суперечок про фундаментальні цінності суспільства. В юриспруденції правовий захист цього періоду людського життя ґрунтується на юридичній фікції, що походить із римського права та має назву «насци-

турус», згідно з якою інтереси зачатої людини розглядаються як інтереси вже народженої дитини. Потреба нової нормативної регуляції цих питань виявлена й описана біоюриспруденцією, а також зумовлена розвитком генної інженерії, евгеніки, штучним зачаттям та народженням, пренатальною діагностикою.

Біостерапія охоплює сферу проблем, пов'язаних із захистом життя (особливо людського, але також і тваринного) та поліпшенням якості життя з часу народження до самої смерті (визначення Р. Токарчика).

Біостанатологія – наука про смерть, що пов'язана з правовим регулюванням кінця життя, абортів, евтаназії, суїциду, випадків граничної необхідності, самозахисту, смертної кари, вбивства людей на війні, а також вбивства тварин, знищення флори. Ключова правова інституція, розроблена біостанатологією для потреб біоправа, – це право на смерть [2, с. 246].

На думку Р. Токарчика, така структура біоюриспруденції бере до уваги порівняння правових, а також моральних, релігійних приписів та цінностей.

На думку С. Стеценко, біоюриспруденція зводиться лише до життя людини як єдиного об'єкта наукових досліджень [3], тому системний аналіз визначення та загальної характеристики біоюриспруденції дає можливість, на думку науковця, виокремити три її складники: правову перітанатологію, правову соматологію, правову танатологію.

Правова перітанатологія – новий напрям наукових досліджень у рамках біоюриспруденції, який досліджує правові аспекти життя людини з моменту запліднення до народження [4, с. 264]. Правова перітанатологія спрямована на концептуальне розроблення перітанатологічних прав. Це новий напрям в Україні, який на наукознавчому рівні не досліджувався.

Правова танатологія – новий напрям наукових досліджень у межах біоюриспруденції, спрямований на дослідження кінцевого етапу життя людини, процесів вмирання та визначення певного проміжку часу, у перебігу якого смерть людини має певні біосоціальні та правові наслідки.

Правова соматологія – науковий напрям, який займається дослідженнями правових аспектів розпорядження власним тілом, тобто його реконструкцією [3, с. 265].

Як уже зазначалося, у працях Р. Токарчика, присвячених концептуальним засадам біоюриспруденції, відчувається сильний вплив моралі, релігії, філософії та біоетики на право, що усклад-

нює поділ цих регуляторів суспільних відносин і призводить до невіддеференційованості правових явищ.

Сьогодні акумульовано величезний масив наукового знання у межах біоюриспруденції, що потребує систематизації та є достатньо актуальним. Критичний аналіз представлених у роботі варіантів указує на те, що більшість учених біоюриспруденцію розглядає як монічну наукову дисципліну або як науково-правове утворення, тоді як вона є комплексною за своїми рисами. Уявляється невірним підхід до віднесення життя людини і тваринного світу до єдиної системи (підхід Р. Токарчика), що зумовлюється величезною різноманітністю біосвіту та істотними відмінностями світу людей і живої навколишньої природи. Окрім того, творцем нових юридичних правил є саме людина, що призводить до деякого суб'єктивізму з її боку та домінування над тваринним та рослинним світом через призму турботності та відповідальності за його збереження.

До того ж помилковим видається зведення об'єкта біоюриспруденції та її дисциплінарної структури лише до життя людини (погляд С. Стеценко).

Тому біоюриспруденція потребує нового підходу до розуміння її дисциплінарної структури. Виходячи з вищесказаного, пропонується авторське бачення структури біоюриспруденції (рис. 1).

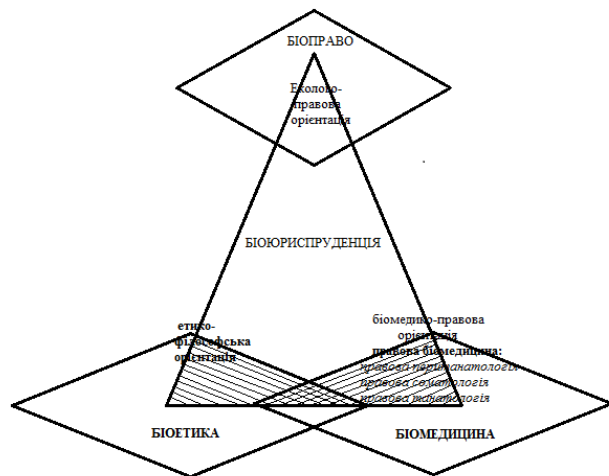

Рис. 1. Структура біоюриспруденції

Біоюриспруденція – новий науковий напрям, який має комплексний, міждисциплінарний характер. Біоюриспруденція – це комплексне наукове утворення, а не комплекс наук. Комплексність її означає, що всебічне вивчення предмета є можливим лише за умови залучення відповідного

комплексу наукових дисциплін до її пізнання [1, с. 111]. Саме поняття «біоюриспруденція» не націлене тільки на дослідження правових аспектів життя людини, оскільки «біос» із латинської мови перекладається як «життя», життя всіх живих істот та їх взаємодія з навколишнім середовищем, тому буде логічним об'єкт біоюриспруденції розширити. Не варто зводити об'єкт біоюриспруденції лише до життя людини, її здоров'я, честі та гідності, адже з удосконаленням біотехнологій поза правовим регулюванням або недостатньо ним унормованими лишаються об'єкти тваринного та рослинного світу. Слід урахувати, зокрема, що клінічні випробування та експерименти проводяться передусім на тваринах [5].

Автором пропонується така трьохблокова система біоюриспруденції.

Біоеколого-правовий блок. Біоюриспруденція має тісний зв'язок із біоправом. Проблеми біоюриспруденції тісно пов'язані з біоцентричним уявленням про абсолютну цінність усіх форм життя, які знаходяться у тісному взаємозв'язку. До того ж визнання життя людини як базової аксіологічної величини визначається також впливом навколишнього середовища на людину і взаємодією людини з живою природою. Цей блок концентрується на проблемі захисту прав тварин у царині наукових відкриттів у сфері біомедицини.

Етико-філософський блок. Біоюриспруденція має тісний зв'язок із біоетикою. Розвиток нових біомедичних технологій створив велику кількість морально-етичних проблем, які не могли бути вирішеними в рамках лікарської етики та деонтології. У зв'язку із цим виходом із ситуації стало визнання біоетики як науки, яка займається вивченням морально-етичних, соціальних і правових проблем медичної діяльності у контексті прав людини. Біоюриспруденція запозичує у біоетики ідеальну модель поваги до людини, захисту її прав і свобод від досягнень біології та медицини (як має бути) і співвідносить із констатацією тих обставин, які склалися (як є насправді). Цей блок тісно взаємодіє з філософією взагалі.

Біомедико-правовий блок. Цей блок представлений у вигляді такого науково-дослідницького напрямку, як правова біомедицина. Цей термін автором у науковий обіг уведено вперше. Цей блок є найоб'ємнішим за змістом і спрямований виключно на правові аспекти, пов'язані з пеританатологічними, соматичними та танатологічними правами людини. Якщо біоеколого-правовий блок взаємодіє з біоправом і спрямований на вироблення концепцій щодо охорони життя людини як

найвищої біосоціальної цінності, але в контексті взаємодії людини з навколишнім середовищем (а саме біосом), етико-філософський блок формує концепції, що наближають до ідеальної моделі захисту прав людини у даній галузі та сприяє знаходженню шляхів вирішення правових проблем, що виникають із погляду моралі, то правова біомедицина поєднує у собі синтез правового та медичного наукових знань, які перестають бути виключно біоетичними, вони вимагають як ефективного правового регулювання, так і переосмислення усталених правових цінностей, формування нових прав людини (пеританатологічних, соматичних, танатологічних), переоцінки природних прав (наприклад, співвідношення права на життя і права на легку та гідну смерть), забезпечення більш ефективною охорони, захисту прав і гідності людини, коли вона піддається впливу нових медичних технологій.

Цей блок тісно взаємодіє з етико-філософським, оскільки вдосконалення права в галузі захисту прав і свобод людини від впливу біотехнологій, біотехніки та біомедицини вимагає морально-етичної оцінки.

Правова біомедицина є спеціалізованою галуззю медико-правового знання, яка мірою накопичення відповідного матеріалу буде претендувати на статус наукової дисципліни.

Як зазначив М. Дамірлі, «наукові дисципліни як відносно стійкі одиниці науки, як форми систематизації наукового знання та організації досліджень є результатом процесу диференціації наукового знання» [1, с. 107].

Правова біомедицина включає у себе три науково-дослідні галузі, які можуть претендувати на статус наукових напрямів: правову пеританатологію, правову соматологію, правову танатологію.

Правова біомедицина – більш спеціалізований науковий напрям у рамках біоюриспруденції. Специфічна риса цього напрямку полягає у поєднанні біомедичних та правових досягнень.

Біоюриспруденція пов'язана з життям не лише людини, а й тваринного світу, яке розглядається у тісному зв'язку з навколишнім середовищем Людина, а точніше її життя, є, безперечно, центральним об'єктом наукових досліджень біоюриспруденції, тому правова біомедицина є науковим напрямом у межах біоюриспруденції, що охоплює «чисту» проблематику відповідного профілю, а саме доктринальне розроблення ефективних правових засобів забезпечення та захисту життя людини у зв'язку з інтенсивним розвитком біомедицини.

Об'єктом біоюриспруденції, як уже наголошувалося, є життя. Виходячи з онтології життя, воно складається з трьох етапів: визначення початку життя, безпосередньо самого життя та визначення закінчення життя. Входячи із цього, можна стверджувати, що три етапи життя – це три системи, розташування елементів яких задається структурою іншої системи більш високого рівня, у цьому разі біоюриспруденцією. Біоюриспруденція із цієї позиції постає як реляційний субстрат правової перинатології, правової танатології та правової соматології як системних утворень. Детермінованість правової танатології біоюриспруденцією та нетотожність цих понять є важливим принципом пізнання цінності правової танатології, оскільки вона виявляє себе саме у контексті актуалізації реляційного субстрату біоюриспруденції.

Висновки. Підбиваючи підсумки, слід указати, що в основах поділу правознавства у цілому на окремі підсистеми лежать два критерії: об'єктивна заданість – різноманітність та масштабність явищ, що становлять об'єкт пізнання, та суб'єктивна заданість – різні ракурси розгляду [1, с. 113]. Використовуючи ці критерії щодо біоюриспруденції, слід зазначити, що згідно з критерієм об'єктивної заданості, об'єктом наукового пізнання може бути життя людини у цілому (правова біомедицина), а відповідно до критерію суб'єктивної заданості, можуть бути виокремлені пеританатологічний, соматичний та танатологічний ракурси розгляду

життя людини. Але, відштовхуючись від складної системи біоюриспруденції, слід зазначити, що характерною рисою біоюриспруденції є дуалізм об'єктів – це життя людини (цей об'єкт предметно розгортається у такому науковому напрямі, як правова біомедицина) та життя живої природи (цей об'єкт предметно розгортається у блоці біоюриспруденції «еколого-правова орієнтація»). Автор вважає, що сьогодні немає наукової необхідності та доцільності формувати у цій площині напрям наукових досліджень, що підтверджується такими міркуваннями: 1) захистом прав тварин та рослин займається така наука, як біоправо; 2) розглядаючи ці проблеми в загальнотеоретичному ракурсі, слід визначити тільки одну доктрину – доктрину біоцентризму, яка закликає до рівності тварин та людей перед законом, що сьогодні, на нашу думку, є безглуздом.

У межах означеного напрямку можуть з'являтися нові, окремо виділені напрями наукових досліджень, що пов'язанні з інтенсивним розвитком біомедицини. Окрім того, у межах самої біоюриспруденції існує перспектива розвитку нових наукових напрямів.

Слід зазначити, що вказані структурні елементи не порушують наукової цілісності всієї системи наукового пізнання біоюриспруденції. Вони об'єднуються завдяки загальній предметній спрямованості, спільній меті пізнання життя людини як антропологічної величини творіння права.

Список літератури:

1. Дамирли М.А. Сравнительное правоведение. Ч. 1. Статус, предмет, система. Одесса : Феникс, 2013. 174 с.
2. Tokarchyk R.A. The outline of the subject of biojurisprudence (part 1). *Публічне право*. 2013. № 3(11). С. 242–251.
3. Стеценко С.Г. Биоюриспруденция – фундаментальная часть современного общетеоретического правоведения. *Право України*. 2013. № 9. С. 194–216.
4. Стеценко С.Г. Біоюриспруденція як новий напрям правових наукових досліджень. *Публічне право*. 2013. № 3. С. 260–266.
5. Запорожченко А.А. Правовая танатология в системе общетеоретической юриспруденции. *Jurnalul Juridic National: teoriesipractiva*. 2016. № 5. С. 27–30.

Zaporozhchenko A.O., Shevchenko T.V. THE AREAS AND DIRECTIONS OF BIOJURISPRUDENCE

The article is devoted to the architectonics of bio-jurisprudence. The structure of bio-jurisprudence according to R. Tokarchik and S. Stetsenko is considered. A system of bio-jurisprudence is proposed, consisting of three blocks: bioecological-legal, ethical-philosophical, and biomedical-legal. The bioecological and legal block interacts with bio-law and is aimed at developing concepts for the protection of human life as the highest biosocial value but in the context of human interaction with the environment (biosphere). The ethical and philosophical block forms concepts that approach the ideal model for the protection of human rights in this area and contribute to finding solutions to legal problems that have arisen from morality. The biomedical and legal block is presented as a research area of legal biomedicine, consisting of legal peritranatology, legal somatology and legal thanatology. This section is the most extensive in content and focuses exclusively on legal

aspects related to peritanatological, somatic and thanatological human rights. From this point of view, bio-jurisprudence acts as a relational substratum of legal thanatology, legal peritanatology, and legal somatology as systemic entities. It is established that legal biomedicine includes three research branches that can claim the status of scientific areas: legal peritanatology; legal somatology; and legal thanatology. It is revealed that according to the criterion of objective assignment, the object of scientific knowledge can be human life as a whole (legal biomedicine), and according to the criterion of subjective assignment, peritanatological, somatic and thanatological perspectives of human life can be distinguished. Finally, it is proved that the characteristic feature of bio-jurisprudence is the dualism of objects-this is the life of a person and the life of wildlife.

Key words: *bio-jurisprudence, legal thanatology, legal peritanatology and legal somatology.*